מורה נבוכים — פתיחת אבן תיבון

דברי שמואל בן יהודה אבן תיבון ז"ל, מעתיק המאמר הזה מלשון הגרי אל לשון עברי. אמר: מתנצל.

לא מהיותי חכם בעיניי השיאני לבבי לבוא במשעול ההעתקה הצר הלזה, אשר גדר מזה וגדר מזה, גדר צורך ידיעת הלשון המועתק ממנו ואופני שמושיו והבנת דברי הספר ועניניו מהימין, וגדר צורך ידיעת הלשון המועתק אליו וכל שורשיו וסעיפיו אמיריו וחורשיו מהשמאל. וזה מפני שההעתקה היא מעשה אחד וכל מעשה יש ארבע סיבות למציאותו ולהעשותו, ולא ימלט מאחד מהם. והם הפועל והחומר והצורה והתכלית.

וצורה המלאכיית צריך פועלה אל כלים באשר יעשה אותה, כבנין הבית על דרך משל, שהוא אחד מן המעשים. וסיבת מציאותו הם: הבנאי אשר הוא הפועל, והאבנים והקורות והרעפים ויתר מה שצריך אל הבית בהבנותו שהם החומר, ואז יעשה הבונה צורת הבית. ואמנם הוא צריך בעשותו אותה אל כלים רבים לתקן בהם האבנים והעצים הצריך אליו לבנינו עד שתעשה הצורה כרצונו, ואז יגיע אל התכלית המכוונת בבנין הבית שהוא לדור ולהתלונן בה. הנה אלו ארבע סיבות למציאות בנין הבית, כן ההעתקת המעתיק הוא הפועל ודברי הספר המועתק הם החומר, ואם לא ידעם המעתיק הינם לו כדברי הספר החתום וכאילו נעדרו ממנו, ולא יגיע אל ידיעתם רק בידיעת הלשון אשר בו חובר הספר ובמצוא חקריו ובהבנת ענייני הספר נגליו ונסתריו, והשבת עניני דברי הספר כאשר הם מבלי שינוי אל הלשון אשר יעתיקנו אליו - הוא צורת ההעתקה.

ולא יגיע המעתיק אל זה, כי אם בידיעת הלשון אשר יעתיק אליו גם הוא, וכל דקדוקיו ואופני שימושיו. והם לו ככלים אשר בהם תתוקן צורת ההעתקה ואז יגיע אל התכלית המכוונת בה שהיא הבנת אנשי הלשון המועתק אליו הספר את דבריו ואת ענייניו ולא ישאר להם מונע מצד הספר.

וכבר גילה אבא מורי ז"ל כל זה בפתיחתו אשר עשה להעתקתו ספר חובת הלבבות, וענייינים אחרים זכר שם אשר בעבורם גם כן צריך להימנע ולירא מהעתיק. ומפני שהוא הרחיב בהם המאמר קצרתי אני לזכרם. ואני, לא נעלם ממני מהם מאומה, ויודע אני ומכיר במיעוט שלימותי בשתי הלשונות העברית והערבית, וכל שכן בלשון הערבית שידיעתי בה מעוטה, כי לא גדלתי בין אנשיה ובארצותיה, ולא באתי עד תכונותיה. ועוד כי ידעתי חסרוני הגדול בהבנת דברי הספר הנכבד הזה מאמר מורה הנבוכים וענייניו, מפני שרובם עניינים עמוקים מאוד והוא כולל חכמות רבות ורמות, מעיני רוב אנשי עמנו אשר בגבולנו זה נעלמות, ואולי מעיני כולם מפני שאינם מתעסקים בהם ואינם נמצאות איתם, ומעט מזער פקחתי עין בקצתם כי היו אתי קצת ספריהם בלשון ערבי אשר אני יודע בה מעט, והעירני לבבי ללמוד מהם כיכולתי הקצרה.

ומכל אלה הפנים אשר זכרתי היה לי להימנע מהעתיק הספר הנכבד הזה, אבל כמו שהביאה תשוקת חכמי הארץ הזאת ונבוניה אותם, ובראשם החסיד הכהן רבי יהונתן נר"ו ויתר חכמי בקעת יריחו עיר מושבי, לשלוח אחרי הספר הנזכר אל מצרים בשמעם את שמעו, ויתחננו על פי כתביהם אל הרב הגדול הפילוסוף האלהי הנזר הטהור על ראש גליותנו מרנא ורבנא משה נר"ו בן כבוד הרב הגדול רבי מיימון ז"ל, הוא המחבר את הספר הזה, ויבקשו מאתו לשלחו אליהם מועתק אם יוכל או בלתי מועתק, והשתדלו בזה השתדלות גדולה, כן הביאה אותם תשוקתם להשתדל בהעתקתו בהגיעו אליהם בלתי מועתק, ועוד כי הוסיפו כוסף על תאותם בעמדם על קצת מעניני הספר.

ולי אני שמואל ב"ר יהודה ן' תיבון ז"ל קראו, ועלי שמו פניהם, מפני שידעוני שאני מבין קצת בלשון הערב, ומפני שאין בגבולם איש מאנשי הלשון ההוא. ויפצירו בי מאוד להעתיקו להם כיכולתי וכאשר תשיג ידי. ואע"פ שהודעתים את קצורי בהעתקה מן הפנים שזכרתי, אמרו לי אי אפשר בלתי שנקבל בה קצת תועלת, ואם תהיה ההעתקה חלושה ומעוטה מן התועלת בענינים הנכבדים אשר יכללם הספר הזה - הוא הרבה בעינינו. ולא יכולתי להשיב פניהם ושמתי עצמי ככסיל מתעבר ובוטח, והעתקתיו עם קוצר השגתי.

ונשענתי בזה על שני דברים: האחד מהם שאעיין בכל מילה מסופקת בספרים שהעתיק אבי המעתיקים אבא מורי ז"ל ובספרי דקדוקי לשון הערבי ובספרי הערב הנמצאים אתי. והאחר, שאם ישאר לי אחר זה שום ספק אשלחנו אל הרב הגדול המחבר את הספר והמולידו ואשאל מאתו להאיר עיני בו, וכבר שאלתי ממנו שאלות רבות על פי כתבי בדברים סופק לי בהם וקצתם היו כשגגות שנמצאו בספר כי לא הוגה הספר המגיע אלינו. בשני הדברים האלה נסמכתי, אחרי הסמכי באלהי הסומך לכל הנופלים ומאתו אשאל לשמור פתחי פי משגיאה ולהצילני ממכשול על רוב חסדיו. ועל זכות הרב בטחתי שתעזרני אשר טרח והשתדל לחבר הספר הזה למען תתפשט תועלתו באומתנו, בהאיר עיניהם באמונת האל ובתורתיו ולהיישיר לבבם להאמין האמת ולהרחיק השקר:

ועתה, מפיל אני תחינתי לפני כל מעיין בספר הזה אשר אם ימצא בהעתקה טעות או שגיאה בלשון או בדקדוק המילות או בין לשון זכר לנקבה ובין רבים ליחיד, שיתקננה וידיינני לכף זכות, שהרבה פעמים יקרה במילה אחת שתהיה בלשון העברי על לשון זכר והיא בלשון הערבי על לשון נקבה, וכן יקרה בין רבים ליחיד. ועוד כי בלשון הערבי כשיקדימו הפעולה לפני השמות והנוהג מנהגם ואף על פי שיהיו השמות על לשון רבים ישימו הפעולה על לשון היחיד ברוב המקומות. וכבר בא מזה במקומות בלשוננו עד שהוצרכו בעלי הלשון לפרש בפעולה המורה על היחיד שהוראתה על כל אחד ואחד מן הרבים הנכללים בשם הבא אחריה. וכל שכן שימצא זה בפעולת "היה" או מלת "הוא" אף על פי שתבא אחר השם, או בבנין פועל שלא הוזכר שם פועלו, או נפעל, או התפעל, שלא ירגישו בפעולה שהיא על לשון יחיד אם יהיו השמות המחוברים בה רבים.

ועוד, שאין הפרש בלשון הערבי בין ספורם על הנקבה האחת והרבים הזכרים, ולא בלשון הרבים בין נקבות לזכרים, ועוד שמילות רבות הם בלשון הערבי עם קשר אחד ובלשון העברי עם קשר אחר, כמילת 'דמה' שנתקשרה בערבי בבי"ת ובעברי בלמ"ד או באל"ף, וכן 'קבל' נקשר בערבי בלמ"ד, כלומר "אקבל לו", ובעברי - "אקבל ממנו". וכן 'עשה' שיקשר בערבי במקומות בלמ"ד - עושה לדבר, ובעברי עושה הדבר.

וכן ישמשו בערבי בקצת ענינים במילות שלא ימצאו בעברי בעניינים ההם, כמילת 'שם' שבערבי כשירצו החכמים לומר שיש בעולם או בנמצא דבר אחד יאמרו שיש שם דבר אחד, רומזים במילת "שם" אל המציאות, ואין זה נמצא בלשון עברי. וזולת זה ענינים ודברים רבים מאוד שיש הבדל בין שתי הלשונות.

גם יש מילה שהיא בלשון הערבי על הרוב ובעברי היא נהוגה מעט. הנה בערבי כשרוצים לומר: "לפי דעתי", או "לפי דעתנו", או "לפי זה העניין" אומרים "על דעתי" או "על דעתנו". סוף דבר משימים מילת "על" במקום שמשימים בעברי מילת "לפי", או "כפי" על הרוב. "והנה נמצא על דעתך כי לא ארשע" - רוצה, לפי דעתך זה בלבד אני זוכר בלשוננו בענין הזה.

וכל זה יכשיל המעתיק כי ימשך אחר דרך הספר מפני טרדתו בהעתקתו ויטעה בין הזכר והנקבה והרבים והיחיד וזולתם מן הנזכרים ואשר לא נזכרו. או יקל בקצתם אחר שימצא כיוצא בהם בלשוננו ואם לא ימצא כי אם במקומות מעטים. ואני ירא מהכשל בכל אלה הענינים או ברובם בעת ההעתקה, ואף על פי שבלבי לשוב ולחזק את בדק ההעתקה אחרי השלימי אותה, אני ירא שישארו מהן שלא ארגיש בהן.

ואיך לא אירא מהכשל בזה, והנה הרב הגדול מרנא ורבנא משה עבד האלהים כשרצה לדבר מעט בדברי חכמה בספר המדע ובמקומות אחרים מן החיבור ההוא נמשך אחר לשון הערבי בעניינים ההם. הנה שימש במילת שָׁם הנזכרת במקומות רבים — כתב בראש ספר המדע פרק ראשון מספר המדע: יסוד היסודות ועמוד החכמות לידע שיש שם מצוי ראשון, ובסוף הלכה שנית כלומר אין שם מצוי אמת מלבדו, ובכל זה נמשך אחר דברי החכמים בלשון הערבי, כי בעברי לא נמצא זה הענין, עד שמעט מאנשי הארץ הזאת ידעו לקרות אותו אך קראו אותו בציר"י תחת השי"ן והבינוהו כינוי לבורא יתברך, וכן נמצא לו בלשונות אחרות במילות אחרות. ואם המחבר בלשון עברי לא נמלט מהמשך אחר לשון אחד שגור בפיו בעניינים ההם, ואף על פי שאיננו בין עיניו ולא מעתיק אותו, איך ימלט מעתיק המילה ההיא שהיא בין עיניו ובפיו והוא טרוד המחשבה בהעתקתו מהמשך אחר ענין הלשון שהוא מעתיק ממנו ואחר מילותיו. והמתקן אחרי יקבל שכרו מאלהיו בתקנו את מעוותי ובהסירו מכשול מספר שחובר להסיר המכשולים מדרך עמנו ולסקל מסילות לבבם.

ועוד אני מודיע כי במילות רבות שלא התבאר בלשוננו אם הוראתם הוראת זכר או נקבה אשמש בקצתם על לשון זכר ובקצתם על לשון נקבה כאשר יזדמן לי, לא אדקדק בהם, כמילות: איכות, וכמות, ומהות, והפעלות, והשתכלות, ושלמות, ותכלית ודעת והדומים להם. כי מפני שסופם אות תי"ו נוספת יסבלו להשתמש בהם בהוראת הנקבה, ומפני שנמצא בספרינו מילות במשקלם בהוראת הזכר — כמו: "ואחז בשרי פלצות" (איוב כא, ו), וכמו: "והיה ראשיתך מצער ואחריתך ישגא מאד" (איוב ח, ז) — אשתמש בהם גם כן על לשון זכר. גם המילות שימצאו בספרינו בהוראת הזכר והנקבה יחד, כ"דרך" ו"רוח" וכיוצא בהן, אמשך בהם אחר דרך הספרים ואשמש בהם על שתי הלשונות כאשר יקרה רעיוני לפני. וגם במקומות אעתיק מילה אחת במקום אחד בלשון אחד, ובמקום אחר אעתיקנה על לשון אחר, כשתסבול המילה שתי הלשונות. גם במקומות אכתוב על מילה אחת לשון אחר מחוץ ולא אכתבנו עליה במקום אחר — בכל זה אמשך אחר אבא מורי ז"ל, כאשר אמשך אחריו בבנות בנינים שלא ימצאו בספרינו, כמו "נתפלסף" שאבננו מ"פילוסוף", להימשך בו אחר לשון הערבי שבנה אותו גם כן ממנו. וכן דרך מחברי ספרי החכמות לבנות בנינים לא נבנו לפניהם ולחדש מילות לא שערום ראשוניהם, ולשאול מלות מלשון ההמון והעם ויפילום על ענין בלתי הענין אשר יפילום הם עליו, ובלבד שיהיה בין שני הענינים ההם ספוק דמיון, ואם אין דמיון על האמת. ולכל זה יביא קוצר כל לשון בדבר בעניני חכמות עמוקות. הלא גם נביאינו ע"ה הוצרכו לשאול השמות בדברם בשם ומלאכיו או בשאר הדברים הסתומים, כאשר הורנו הרב הגדול בספרו זה.

וגם במקומות רבים ארחק במליצה שהייתי יכול להרחיב בה ולנאותה מיראתי שלא אשנה העניין אשר רצהו המחבר. ואולי לא אזכור הלשון הנאות והערב בעת ההעתקה, או לא אדענו כאשר התודיתי מקצורי בלשון, ואף לבקיאים וליודעים יקרה זה.

ומעט חדשתי אני בספר הזה מפני שנראתה לי תועלת בחדושו, והוא למנות הפרקים אשר בכל אחד מן החלקים ולכתוב בראש כל פרק מניינו. וכבר הודעתי זה אל הרב הגדול בעל הספר, ועל פי מנין הפרקים כתבתי לו שאלותי להודיעו הפרק אשר בו שאלתי להקל מעליו טורח חיפוש המקום ולהקל מעלי מהאריך לכתוב בשאלה. וכן יקל למעיינים בספר הזה וללומדים אותו בכל מקום אשר יגיע לשאול האחד מחבירו מרחוק ומקרוב בהודיע הפרק אשר בו ישאל, וזאת היתה סיבה הגדולה אשר הביאתני אל זה:

ואחר הציעי דברי התנצלותי אלה למעיינים בספר הזה, אשר בגללם כתבתי הפתיחה הזאת בראשו, כי לא להתגדל באתי, ולזה לא חיברתי בו מליצות ומשקלים. ואחרי הודיעי אותם את אשר היה לי להודיעם, אחל בהעתקת הספר והכתב אשר לפני, פתיחתו אשר כתב מחברו לתלמידו החכם אשר העירו לחבר הספר הזה כאשר תראו בו. וזה אחר שאלי מאלהי להיות עם פי ולהורות אותי את אשר אני עושה:

נשלמה פתיחת רבי שמואל ן' תבון המעתיק ז"ל